

Vrednotne pasti gospodarske tranzicije v Sloveniji

LORETA KOSEC ZORKO

Zavarovalnica Triglav, Slovenija

Obdobje postsocializma in tranzicije je še posebno nepredvidljivo; poleg makro družbenih sprememb se dogajajo tudi vrednotne spremembe, ki se najpogosteje kažejo prav v diferenciranem javnem mnenju. To kaže na nezadovoljstvo z novo ureditvijo zaposlovanja, odnosom do kapitala oziroma privatizacije ter s pojavom socialnih razlik. Zaradi nepoučenosti, morda tudi nezanimanja so ljudje za nastalo stanje krivili predvsem odgovorne v podjetjih in politično elito rosno mlade države, pa vendar se s spremembo politično ekonomskega sistema in tranzicijo sistemsko in spontano odprejo vse rakave celice planskega makro gospodarjenja kot tudi pasti, na katere družba ni pripravljena, tako ekonomsko kot vrednotno.

Ključne besede: tranzicija, socialne razmere, vrednote, javno mnenje

Namesto uvoda

Mnenja številnih analitikov in teoretikov družbenih procesov so si v ocenjevanju aktualnih družbenih procesov, s poudarkom na politično-ekonomski (in posledično tudi socialni) komponenti, različna. Nekateri menijo, da se je slovenska tranzicija že končala, drugi trdijo, da še ne, tretji, da je končan politični del, medtem ko ekonomski in moralni del še vedno potekata. Za prehod iz planske/socialistične v tržno/zasebno ekonomijo ni neke enotne poti, obstajajo pa določeni ključni koraki kot okvir teh reform. Reformni proces zahteva formiranje upravljaljskih (poslovodnih) znanj, formiranje pravnih, regulatornih in infrastrukturnih pogojev, temeljne spremembe v vlogi in sposobnosti države ter dosledno uveljavljeno ključno vlogo političnega sistema, ki medsebojno prepleta ekonomijo in ekonomske politike. Podrobnosti reformne poti so odvisne od stanja gospodarstva, strpnosti prebivalstva, politične situacije. Za reformo je ključno, da vlada in družba v celoti vesta, kaj je cilj, in da obstaja konsenz o nujnosti prehoda v normalno zasebno tržno gospodarstvo (Rojec in Bučar 2001, 21). Ob tem se pojavljajo tudi moralno-pravna komponenta tranzicije, korupcija ter njen učinek na nezaupanje v ekonomske subjekte. Glavna posledica visoke stopnje zaupanja v ekonomiji je naraščajoča pomembnost neformalnih

vezi: prav managerji močno poudarjajo neformalne vezi, ko lahko razvijejo zaupen odnos s svojimi partnerji. In prav med različnimi vrstami poneverb ter drugih kaznivih dejanj Slovence najbolj skrbi korupcija.

Slovenska zgodovina, čeprav včasih tako radi poudarjamo mladost naše države, je kljub vsemu dolga. Naši predniki so začeli pisati list zgodovine že zelo zgodaj in po menjavi različnih družbenih sistemov (sužnjelastništvo, fevdalizem, kapitalizem) se je v Jugoslaviji uveljavil centralno-planski etatistični sistem, in sicer kot posledica oziroma nadaljevanje proletarskih revolucij (Kosec 2004, 21). Z zlomom državnega socializma se je v 50. letih prejšnjega stoletja na oblast povzpelo samoupravljanje, ki je nastalo pod vplivom dveh procesov. Na eni strani je šlo za poskus odprave gospodarske oblasti države in njen prenos na delavce. Na drugi strani pa je bil proces, skozi katerega so poskušali prenesti gospodarsko oblast s centralno-planskih organov na raven podjetij, s čimer bi delavci z delom dobili pravico upravljanja in bi kot gospodarji proizvodnje v podjetjih uveljavljali tudi svoje pravice (prav tam, 25). Kljub nekaterim ugodnostim socializma (visoka varnost zaposlitve in s tem zagotovljeni socialna varnost, zdravstvena oskrba, izobraževanje ...), ki jih je ta skoraj petdeset let ponujal osrednjemu obravnavanemu družbeno-političnemu elementu, tj. posamezniku, pa so slabosti, ki so bile vidne v stagnaciji življenjskega standarda, nestabilnosti trga, nizki produktivnosti, nezadostni vključitvi gospodarstva v mednarodno delitev dela, v prevelikem obsegu splošne porabe, precenjenih valutah, velikih stopnjah inflacije, povzročile tudi propad enostranskega političnega sistema, z ekonomsko reformo pa se je pojavila tudi težnja po reformi političnega sistema.

Zato želimo z analizo sekundarnih virov ter sekundarno analizo podatkov raziskav slovenskega javnega mnenja (Toš 1997; 1999; 2004) prikazati relevantnost nekaterih vrednot v času družbene ekonomsko-politične tranzicije, ki so pogosto prezrta tematika v kontekstu politično-ekonomskih razprav. Pri tem izhajam iz paradigme, da so skupaj s prepihom ekonomskega in političnega sistema prepihane tudi vrednote, ki jih je treba postopoma redefinirati in reorganizirati ter jim določiti drugačno (višje) mesto na lestvici pomembnosti; le tako lahko zagotovimo uspešen konec tranzicijskih procesov (Drnovšek 2003).

Statistični podatki kažejo, da so prebivalci tranzicijskih držav doživeli velik socialni šok. Na to nas opozarjajo socialni indikatorji, ki zaznavajo padec rodnosti in porast smrtnosti. Kot poražence tranzicije med drugim lahko identificiramo tudi starejše, bivše zaposlene,

zaposlene v kmetijstvu, predelovalni industriji, premogovništvu in državnem sektorju, na novo brezposelne, etnične manjšine, otroke, velike družine, manj izobražene ter prebivalce ruralnih predelov. V zgodnji fazi tranzicije se je zelo povečala neenakost, tako znotraj držav kot med njimi. Na eni strani smo dobili zmagovalce, na drugi poražence, čeprav absolutna raven neenakosti ni visoka v primerjavi z mnogimi srednje razvitimi državami, je pa višja kot v mnogih državah OECD. V tej začetni fazi tranzicije se je masovno povečevala revščina, kar je bilo posledica padca povprečnih dohodkov, skupaj z vse večjo neenakostjo (Ellman 1997, 24–26).

Socialno-ekonomske pasti tranzicije

V SFRJ odpuščanje ni bilo dovoljeno, razen iz disciplinskih razlogov, tako da so ekonomsko politične reforme povzročile rušenje temeljev dosmrtno socialne varnosti, ki je tako značilna za socialistično uređitev (Vodopivec 2004, 294).

Ne glede na to, ali je socialistična politika pospeševala ali zavirala prilagajanje trga dela, je razvidno, da je slovenski trg dela končal tranzicijo do leta 2001. Brezposelnost je močno narasla v zgodnjih 90. letih prejšnjega stoletja (in sicer z ocenjenih 20.000 pred letom 1990 na 85.000 v letu 1993, s čimer je brezposelnost dosegla stopnjo 9,1 odstotka), nato pa je po letu 1995 počasi upadala (razen v letu 1998). Šele leta 2001 sta tako zaposlenost kot delovna sila presegli raven iz leta 1991, brezposelnost pa se je po mednarodnih standardih ustalila na dokaj nizki ravni (5,9 odstotka) (Jauregui 2004, 296).

Če primerjamo zaposlenost s predtranzicijskim obdobjem, lahko ugotovimo, da se je število zaposlenih povečevalo do leta 1987, ko jih je bilo 867.797, nato pa je začelo upadati. Leta 1994 jih je bilo samo še 647.336, kar pomeni padec za 25,4 odstotka. Industrija je med letoma 1985 in 1996 izgubila 142.194 delovnih mest, kar je 38 odstotkov. Zaradi racionalizacije poslovanja in zniževanja stroškov ter premikov k zunanjim dobaviteljem se to dogaja tudi v podjetjih z rastočim dobičkom. Nov val zmanjševanja števila zaposlenih nastane ob vsakem združevanju ali prevzemih, čeprav se poslovni rezultati izboljšajo (Kos 2001, 25).

Stanje glede različnih vidikov družbene kohezivnosti v Sloveniji ni enoznačno. Pri neenakosti se objektivni kazalci in subjektivna vrednotenja med seboj razlikujejo. Gospodarske in politične rezultate tranzicije so spremljali visoki socialni stroški, ki jih Ellman (1997, 28–32) razvršča v naslednje skupine: porast revščine, zmanjšanje zaposlenosti in rast brezposelnosti, krepitev neenakosti, slabše zagotavljanje javnih storitev in polarizacija njihove preskrbe, upad ro-

dnosti, povečanje smrtnosti, razseljenost ekonomsko zapostavljenih področij, rast kriminalitete ter povečanje korupcije in širitev oboroženih konfliktov.

Slovenija spada glede na empirične podatke (na primer Ginijev koeficient neenakosti ali razmerje v dohodkih in porabi med 20 % najbogatejših in 20 % najrevnejših) med države z relativno nizko stopnjo neenakosti. Primerljiva je z nekaterimi srednjeevropskimi državami, kot so Slovaška, Češka in Madžarska. V primerjavi s članicami Evropske unije je nekje v sredini – manj egalitarna kot skandinavske države, a bolj kot na primer Velika Britanija, Irska, Nemčija in sredozemske države (HDBR 2003). Tudi glede splošne kakovosti življenja, ki jo meri indeks človekovega razvoja (HDI), je Slovenija uvrščena v skupino visoko razvitih držav, in sicer na 29. mesto (na tem mestu je že nekaj let) med 175 državami – resda za vsemi starimi članicami Evropske unije, vendar pred vsemi drugimi tranzicijskimi državami. Kljub temu pa večina Slovencev ocenjuje stopnjo neenakosti kot občutno previsoko, pri čemer narašča delež ljudi, ki se s tem strinjajo. Glede stopnje revščine izračuni kažejo, da se je leta 1999 v primerjavi z letom 1993 revščina rahlo povečala (s 13 % na 13,6 %), od leta 1997 pa se zmanjšuje (gre za relativni koncept revščine, kjer je prag tveganja revščine enak 60 % mediane ekvivalentnih denarnih dohodkov – enota porazdelitve in analize je posameznik) (Adam, Rončević, Tomšič v Ferlič 2006, 22).

Tranzicija družbenih vrednot v javnem mnenju

Dobro gospodarjenje je bilo v javnem mnenju že od nekdaj pozitivna vrednota in obenem vrednota, ki jo je javno mnenje pripisovalo obrtnikom. Hkrati pa je dejstvo, da ima dobiček od te učinkovitosti (predvsem) zasebnik, v javnem mnenju tej učinkovitosti odvzemalo pozitiven vrednotni naboj. Nasprotno je bilo pri družbeni lastnini, ki ji javno mnenje nikoli ni pripisovalo atributa učinkovitosti, zato pa je vrednotno dobila prednost pred zasebno lastnino z atributi, kot sta enakost in pravičnost. Opisano porazdelitev vrednot med kapitalističnim in socialističnim gospodarstvom potrjujejo tudi odgovori na vprašanje, zastavljeno pozneje, leta 1992, ki zadeva oceno atributov kapitalističnega in socialističnega gospodarstva. V širokem naboru različnih lastnosti so tiste, ki jih javno mnenje prepozna kot izrazite attribute kapitalističnega in obenem kot izrazite »neattribute« socialističnega gospodarstva: učinkovitost, dobiček in napredek. Atributi, ki jih spraševanci bolj pripisujejo socialističnemu gospodarstvu, ne opažajo pa jih pri kapitalističnem, so: človečnost, pomanjkanje in pravičnost. Vse do konca 80. let prejšnjega stoletja je

v javnem mnenju vztrajala vrednotna hierarhija, pri kateri sta pravičnost in enakost kot vrednoti zasedali hierarhično višje mesto kot učinkovitost, zato ni bilo »stika« med zasebno lastnino (kapitalističnim gospodarstvom) in »pozitivnostjo«. Na tej časovni točki pa se je še zgodil obrat – v javnem mnenju postane učinkovitost hierarhično višji oziroma bolj zaželen cilj in s tem tudi kapitalizem. Obrat v hierarhiji vrednot ponazarja tudi porazdelitev odgovorov na vprašanje o povezavi med dobičkom podjetnikov in življenjskim standardom, torej o zvezi med zasebnim dobičkom in splošno blaginjo. Vendar zlasti meritve v zadnjih raziskavah slovenskega javnega mnenja kažejo, da pozitivno vrednotenje zasebne lastnine in učinkovitosti ne pomeni hkrati tudi liberalizacije odnosa do družbenih razlik. Anketiranci so vse bolj naklonjeni tržnemu sistemu in zasebni lastnini, ne pa tudi velikim družbenim razlikam in zmanjšanju socialne vloge države. Hierarhija med vrednotama (socialna) varnost na eni ter negotovost in tveganje (in morebiten uspeh) na drugi strani je še vedno povsem v korist prve. Na prvem mestu so torej socialna varnost, zanesljivost zaposlitve, zanesljiva in univerzalna mreža socialnih storitev itn. (Toš 1997, 873–874).

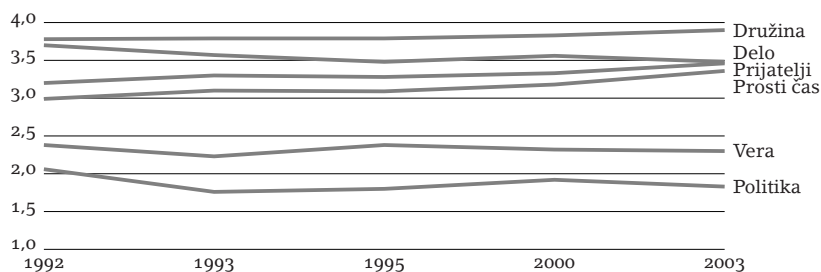
Prehod v 80. leta torej označujejo množična frustracija, nerazumevanje in pretresenost ljudi zaradi sprememb, ki nastajajo v njihovem življenju. Stališča ljudi se sproščajo vsakršnih dogmatskih kopren in pritiskov. Sekularizacijski procesi so hkrati procesi trganja ideoloških spon. Izkušstvo odpira spoznavni dostop do gole resničnosti: danes živim mnogo slabše kot včeraj, kot pred desetimi leti; ideja o vplivu mnogih, delavcev, na odločanje o pomembnih vprašanih dela in življenja se zaostruje v kritiko prakse odločanja, v spoznavanje o nedemokratičnosti in prilaščanju odločanja; iluzija se razblinja. Ljudje svoje eksistenčne probleme, ki so se zdeli že v preteklosti razrešeni, postavljajo znova. Vse bolj prepoznavajo krizo družbenih razmer, še posebno njene družbenogospodarske razsežnosti, ter si zastavljajo vprašanje o vzrokih in krivdi. Zabrisujejo se meje med aktivizmom in fatalizmom, angažiranost nadomešča apatija – in vendar je angažiranost še vedno prikrita značilnost zavesti, še vedno usmerja k iskanju (Toš 1999, 951–952).

Raziskave s konca 80. in začetka 90. let prejšnjega stoletja se vse bolj usmerjajo k prepoznavanju narave in temeljev socialističnega sistema vladavine ter možnosti in nuje njegovega spreminjanja v demokratičen sistem. Raziskave iz tega obdobja, še posebno ob t. i. ustavnih amandmajih, kažejo na aktivno razumevanje temeljnih človekovih in državljanskih pravic: naravne pravice do življenja, svobode in lastnine, do svobodnega razvoja vsakega posameznika itn.

Še posebno se to izrazi v razumevanju temeljnih ustavnih pravic, kot so svoboda oblikovanja mnenj, svoboda govora in shodov, svoboda združevanja, svoboda veroizpovedi in verovanja, enakost pred zakonom, enakost političnih pravic, enakost socialnih pravic in pogojev, solidarnost itn. Novo razumevanje demokracije, ki je značilno za ta čas, pa se ni omejevalo zgolj na pritrjevanje načelom o človekovi individualni svobodi, temveč hkrati na razumevanje in poudarjanje načela svobode ljudstva oziroma naroda. Pokaže se, da je v izhodišču takega razumevanja demokracije legitimna oblast, se pravi na svobodnih, tajnih in neposrednih volitvah izvoljena oblast. Oživi se zavest o pomenu delitve oblasti, o pomenu in zagotavljanju pogojev za obstoj civilne družbe, postopoma se vzpostavlja novo razumevanje legitimnosti oblasti, pravne države in civilne družbe, ki neločljivo povezane ustvarjajo razmere za demokratičen razvoj. Raziskave kažejo večinsko pritrjevanje načelom, ki so v temelju družbenega preobrata in demokratične zasnove nove slovenske države, zavze-manje za ta načela in njihovo sprejemanje. Gibanja za družbeno reformo in nacionalno osamosvojitve so imela široko, lahko rečemo plebiscitarno podporo. Hkrati pa se v teh razmerah prvič pokaže razumevanje vloge volitev, parlamenta in političnih strank in ob tem spoznanje, da demokracije ne zagotavlja predvsem neposredna vladavina ljudstva, temveč demokratično izvoljen parlament, torej na svobodnih volitvah izbrana oblast in opozicija. V primerjavi s starim sistemom, ki je temeljil na enotnosti in kontinuiteti oblasti (in oblastnikov), temelji demokratična oblast na izbiri med političnimi strankami, iz katerih se oblikuje pozicija in opozicija. Kjer ni opozicije, tudi demokracije ni. Opozicija opravlja nadzorno funkcijo nad sicer legitimno izbrano (izvoljeno) oblastjo. Legitimna oblast, oblast v parlamentarni demokraciji, je zato vselej le začasna oblast, pa naj bo na ponavljajočih se volitvah še tolikokrat izvoljena (Toš 2004, 15).

Že v tem obdobju, še posebno pa po družbenem obratu (1990) in osamosvojitvi (1991), postaja poleg političnega bistva demokracije vse bolj izrazita tudi njena socialna razsežnost. Torej razumevanje demokracije skozi pogoje in oblike življenja, skozi soodločanje, sodelovanje in soupravljanje z razmerami v neposrednem okolju (gospodarskem, kulturnem, civilnodružbenem). Spremembe, kot so se nakazovale ali se v novem sistemu uveljavile, so zamejevale ali odpravljalne nekatere prvine dotedanje socialne in ekonomske demokracije (egalitarizem, pravico do dela, varnost zaposlitve, visoko socialno varnost, dostopnost zdravstvenih, izobraževalnih in kulturnih dobrin itn.). Nadomeščanje po svojem bistvu avtoritarnega, a po svojem učinkovanju in razumevanju participatornega in socialnega sis-

Vrednotne pasti gospodarske tranzicije v Sloveniji

SLIKA 1 Vrednote v Sloveniji in dinamičnost njihove pomembnosti v obdobju 1992–2003 (1–2 – ni preveč pomembno, 2–3 – precej pomembno, 3–4 – zelo pomembno; povzeto po Toš 1997; 1999; 2004)

tema, s parlamentarnim, tržno-socialnim sistemom, ki je zgrajen na političnih strankah, posrednem zastopstvu, zasebni lastnini in tekmovanju, je sprožalo in sproža protislovne poglede in razumevanja. Raziskave v tranzicijskih družbah srednje in vzhodne Evrope v zadnjem desetletju so pokazale močno »retardirano« zavest in prevladujoče kritično ocenjevanje delovanja demokratičnih institucij v novih razmerah. Pokaže se, da ljudje na načelni ravni sprejemajo postulate parlamentarne demokracije s političnimi strankami, zasebno lastnino in načeli delovanja trga vred, na empirični ravni pa so do demokratičnih institucij in še posebno do političnih strank skrajno nezaupljivi, zavračajo pa vse tiste posege legalne oblasti, ki zaradi uveljavljanja tržnih načel in avtonomizacije gospodarskih subjektov zmanjšujejo obseg socialne države in solidarnosti na področju zdravstva, izobraževanja in še posebno socialnega varstva (Toš 2004, 15–16).

Raziskave slovenskega javnega mnenja, ki so bile opravljene v letih 1992, 1993, 1995, 2000 in 2003 (posamezni $N > 900$) ter so merile (med drugim) tudi pomembnost posamezne vrednote za posameznika na štiristopenjski lestvici, od »zelo pomembno« do »sploh ni pomembno«, so pokazale, da je družina daleč najpomembnejša vrednota, ki se v novem tisočletju le še krepi (slika 1).

Zelo opazen pa je padec (za kontekst politično-ekonomski diskurz) vsaj dveh vrednot:

- Delo kot vrednota je v času od leta 1992 do leta 2003 izgubilo na vrednosti. Nekoč osrednja in za posameznika zagotovljena makroekonomska prвина socialistične (ekonomske-politične) ideje postaja prepuščena iznajdljivosti posameznika. Človek ni več pomemben, pomembno je le, kako dobro se znajde znotraj kariernega socialnega omrežja (glede na to, da po drugi strani v nasprotnem trendu sledi vrednotenje prijateljstva, ki v letu 2003

celo doseže enako raven, kot ga imata delo in prosti čas, ki imata podobno dinamiko kot prijatelji).

- Politične tematike so s koncem procesa osamosvajanja ter razdelitvijo certifikatov (oziroma začetki privatizacije) očitno postale manj pomembne kot posameznikova vrednota.

Kje so torej »tržne niše« vrednotnih lestvic družbe? Je pred-, med- in posttranzicijska prioretizacija vrednot res tako zelo drugačna ali gre za enovito in empirično prediktivno dinamiko, iz katere gospodarstvo lahko potegne zelo pomembne nauke?

Tranzicija: kaj se lahko gospodarstvo iz nje nauči?

Tranzicija kot obdobje prehoda iz enega sistema v drugega nikoli ni povsem enovita in enoznačna, predvsem pa je to le redko kratkotrajna doba. Za družbeno teorijo tranzicije, ki se šele razvija v konsistentno vedo, velja enako kot za ekonomsko politiko – zanju analitiki še nimajo vzorcev, ki bi jih lahko neposredno uporabili za označevanje prehoda. Dosedanje izkušnje v evropskih državah tranzicije so kot področja, ki jih mora nadzorovati ekonomska politika, izpostavile: institucionalni okvir, odpravo destabilizacijskih pričakovanj in restrukturiranje gospodarstva. Slehera periodizacija tranzicije mora zato obravnavati časovno razvrščanje reformskih korakov, kjer si sledijo oblikovanje institucionalnega okvira (država kot »mati vseh institucij«), institucionalne reforme in verodostojnost politik, stabilizacija in destabilizacijska pričakovanja kot dediščina prejšnjih sistemov, usklajevanje med privatizacijo in prestrukturiranjem, mednarodni vidik ekonomske politike reform in vpliv mednarodnih in regionalnih integracij na politiko države (Brglez 2004, 2). Ne nazadnje so gospodarske (postsocialistične) reforme brez izjeme usmerjene v premik lokalnega gospodarstva v globalne ekonomske tokove.

Po padcu berlinskega zidu sta se tako Evropa kot tudi globalna ekonomija znašli pred novimi izzivi in razvojnimi možnostmi. Po skoraj petdesetih letih so države vzhodne Evrope dobile priložnost, da se rešijo struktur centralnega planiranja in postopoma preidejo na tržno ekonomijo (Harrison, Dalkiran in Elsey 2000, 88).

Globalizacija, ki se dogaja v postboljševiških pogledih, zahteva tudi debirokratizacijo »ustaljenih« odnosov in željo po boljšem materialnem stanju ter po omogočanju dostojnega medsebojnega življenja. To pravilo velja tako za Slovenijo kot tudi za Poljsko, Češko, Madžarsko, Latvijo in druge vzhodnoevropske države. V vzhodnoevropskih ter nekaterih srednjeevropskih državah, ki so dolgih petdeset let živele pod diktaturo komunizma in socialističnih revolucij, pa je

zaznati velik napredek v spreminjanju miselnih in vedenjskih vzorcev (Bosrock 1999).

Prav slednje pa je le vrh ledene gore. Je upošteva je javno mnenje in ekonomsko-socialne kazalce mogoče doseči, da se družba začne zavedati, da ekonomska tranzicija redefinira nove termine uspešnosti, socialne blaginje in politike nagrajevanja? Prav gospodarstvo in njegov management sta tista dva elementa, ki na ta proces vzajemne družbene kohezije pomembno vplivata, pogosto nezavedajoč se družbene odgovornosti in socialnih tendenc prebivalstva. Dediščina socialistične ekonomsko-socialne paradigme bo živela, vse dokler ne bo v javnem mnenju, na podlagi ekonomskih kazalcev, prevladalo stališče, da ljudje živimo boljše kot v prejšnji politično-ekonomski ureditvi.

Literatura

- Bosrock, R. 1999. Medtem ko usihajo politične meje, se ponovno porajajo kulturne razlike. [Http://absoluteone.ljudmila.org/bosrock.php](http://absoluteone.ljudmila.org/bosrock.php).
- Brglez, A. 2004. *Država in državljani ob koncu tranzicije*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.
- Drnovšek, J. 2003. Nagovor predsednika RS udeleženi na 2. pogovoru o prihodnosti Slovenije 19. novembra. [Http://www.prihodnost-slovenije.si/up-rs/ps.nsf/all/E885BD8C63E1EFC9C1256E940046C585?OpenDocument](http://www.prihodnost-slovenije.si/up-rs/ps.nsf/all/E885BD8C63E1EFC9C1256E940046C585?OpenDocument)
- Ellman, M. 1997. The political economy of transition. *Oxford Review of Economic Policy* 13 (2): 23–32.
- Ferlič, M. 2006. Socialne posledice politično-ekonomskih procesov tranzicije: razvojni zaostanek postsocialističnih držav s poudarkom na Sloveniji. Diplomsko naloga, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.
- Harrison, A., E. Dalkiran in E. Elsey. 2000. *International business: global competition from a European perspective*. New York: Oxford University Press.
- Kos, M. 2001. *Iskanje prihodnosti: prednosti, možnosti in vizije Slovenije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kosec, L. 2004. Socialistična ideologija, demokracija in management. Diplomsko naloga, Fakulteta za management Koper Univerze na Primorskem.
- Jauregui, C. 2004. Macroeconomic stabilization and sustainable growth. V *Slovenija, from Yugoslavia to the European union*, ur. M. Mrak, M. Rojec in C. Silva-Jauregui, 115–131. Washington, DC: The World Bank in IBRD.
- Rojec, M., in M. Bučar. 2001. Odnosi Sever-Jug. Zapiski predavanj, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.

- Toš, N., ur. 1997. *Vrednote v prehodu I: slovensko javno mnenje 1968–1990*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- . 1999. *Vrednote v prehodu II: slovensko javno mnenje 1990–1998*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- . 2004. *Vrednote v prehodu III: slovensko javno mnenje 1998–2004*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vodopivec, M. 2004. Labor market developments in the 1990s. V *Slovenia: from Yugoslavia to the European Union*, ur. M. Mrak, M. Rojec in C. Silva-Jauregui, 292–314. Washington, DC: The World Bank in IBRD.